किशोरवास्थाका (१५-१९) विवाहित महिलाहरूमा देखा पर्ने प्रजनन् स्वास्थ्य समस्याहरू

शोधकर्ता

शशी कला तुम्बापो

परीक्षा रोल नं. :२१४०१५३ (२०७४)

त्रि. वि. दर्ता नं.: ९-२-८२७-५५-२०१०

शैक्षिकसत्र :२०७२/०७३

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या विभाग अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह (एम्.एड्.) द्वितीय वर्षको जनसङ्ख्या शिक्षा **(Pop.ED.598)** पाठ्यांशको आंशिक पाठ्यभार पुरा गर्ने प्रयोजनार्थ प्रस्तुत शोधपत्र

सुकुना बहुमुखी क्याम्पस

स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या शिक्षा विभाग

सुन्दरहरैँचा, मोरङ

२०७७

त्रिभुवन विश्वविद्यालयद्वारा सम्बन्धनप्राप्त
सुकुना बहुमुखी क्याम्पस
SUKUNA MULTIPLE CAMPUS
(स्नातकोत्तर तह कार्यक्रम)
सुन्दरहरैचा, मोरङ
☏ ०२१-५४५६१७
SUNDARHARAINCHA, MORANG ☏
०२१-५४५७१७
स्था.: २०४८ फ्याक्स
: ०२१-५४५७१७
(विश्वविद्यालय अनुदान आयोग बाट QAA प्राप्त) सूचना
बोर्ड सेवा १६१८०२१५४५७१७

E-mail: sukunac@yahoo.com
पत्र सङ्ख्या Web site:
www.sukuna.edu.np चलानीनम्बर

विषय : मूल्याङ्कनका लागि शोधपत्र सिफारिस गरिएको सम्बन्धमा ।

श्री शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति
स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या विभाग
सुकुना बहुमुखी क्याम्पस
सुन्दररहैंचा, मोरङ

उपर्युक्त सम्बन्धमा यस क्याम्पसको शिक्षाशास्त्र सङ्काय, स्नातकोत्तर तह (M.Ed.) **जनसंख्या शिक्षाको (Pop. Ed. 598)** का विद्यार्थी **शशी कला तुम्बापोले किशोरावास्थाका (१५-१९) विवाहित महिलाहरूमा देखा पर्ने प्रजनन् स्वास्थ्य समस्याहरू** शीर्षकको शोधकार्य मेरो प्रत्यक्ष निर्देशन र सुपरिवेक्षणमा गर्नु भएको र निजको शोधकार्य र शोध लेखनबाट म सन्तुष्ट रहेकाले उक्त शोधपत्र वाह्य मूल्याङ्कन गर्नका लागि सिफारिस गर्दछु ।

शोधपत्र समावेश गरिएको मिति
इश्वी.सम्बत् : ....th 2020

....

राजेन्द्र कार्की

शोध

निर्देशक

त्रिभुवन विश्वविद्यालयद्वारा सम्बन्धनप्राप्त
सुकुना बहुमुखी क्याम्पस
SUKUNA MULTIPLE CAMPUS
(स्नातकोत्तर तह कार्यक्रम)
सुन्दरहरैचा, मोरङ
☏ ०२१-५४५६१७
SUNDARHARAINCHA, MORANG ☏
०२१-५४५७१७
स्था.: २०४८ फ्याक्स
: ०२१-५४५७१७
(विश्वविद्यालय अनुदान आयोग बाट QAA प्राप्त) सूचना
बोर्ड सेवा १६१८०२१५४५७१७

E-mail: sukunac@yahoo.com
पत्र सङ्ख्या Web site:
www.sukuna.edu.np चलानीनम्बर

विषय : शोधपत्र मूल्याङ्कन गरी स्वीकृत गरिएको सम्बन्धमा ।

उपर्युक्त सम्बन्धमा सुकुना बहुमुखी क्याम्पसको शिक्षाशास्त्र सङ्काय, स्नातकोत्तर तह (M.Ed.) **जनसंख्या शिक्षाको (Pop. Ed. 598)** का विद्यार्थी **शशी कला तुम्बापोले किशोरावास्थाका (१५-१९) विवाहित महिलाहरूमा देखा पर्ने प्रजनन् स्वास्थ्य समस्याहरू** शीर्षकको शोधपत्र शोधनिर्देशक तथा सुपरिवेक्षकबाट वाह्य मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस भई आएको हुँदा निजको शोधपत्र आवश्यक मूल्याङ्कन गरी स्वीकृत गरिएको छ ।

मूल्याङ्कन समिति

क्र. स.	नाम	पद	हस्ताक्षर
१.	जनार्दन गुरागाई	विभागीय प्रमुख	……………………
२.	राजेन्द्र कार्की	शोध निर्देशक	…………………….

३. वाह्‍य परीक्षक

....

वाह्य परिक्षण गरिएको मिति :

इश्वी.सम्बत् :

घोषणा पत्र

म घोषणा गर्दछु कि यो अध्ययन **किशोरावास्थाका (१५-१९) विवाहित महिलाहरूमा देखा पर्ने प्रजनन् स्वास्थ्य समस्याहरू** शीर्षकमा अध्ययन गरिएको छ । अनुसन्धानलाई पूरा गर्ने क्रममा अनुसन्धानका सम्पूर्ण नीति नियमहरूको पालना गरी तयार पारिएको छ । यो अनुसन्धान तयार पार्दासम्म आज भन्दा अगाडि कहि कतै पेश नभएको र कुनै प्रयोजनको लागि प्रयोग नगरेको प्रतिवद्धता घोषणा गर्दछु ।

शशी कला तुम्बापो

एम.एड. दोश्रो वर्ष

कृतज्ञताज्ञापन

त्रिभुवन विश्व विद्यालय शिक्षशास्त्र संकाय स्वास्थ्य तथा जनसंख्या विभाग एम.एड. दोश्रो वर्षको आंशिक आवश्यकता पूरा गर्ने **किशोरावास्थाका (१५-१९) विवाहित महिलाहरूमा देखा पर्ने प्रजनन् स्वास्थ्य समस्याहरू** शीर्षकमा यो शोधपत्र तयार गरिएको छ ।

प्रस्तुत शोधपत्र तयार गर्ने कार्यमा प्रारम्भ देखि अन्त्य सम्म नियमित सुपरीवेक्षण, मार्ग निर्देशन र अमूल्य सुझाव दिनु हुने शोध निर्देशक श्री राजेन्द्रकार्की ज्यूलाई हार्दिक कृतज्ञताज्ञापन गर्दछु । त्यसैगरी स्वास्थ्य तथा जनसंख्या विभागका विभागीय प्रमुख श्री जनार्दन गुरागाइँ ज्यूमा हार्दिक कृतज्ञता ज्ञपान गर्दछु । मेरो यस शोधकार्यलाई प्रशासनिक रूपमा सहयोग गर्नु हुने क्याम्पस प्रमुख चन्द्रमणी राई ज्यू, स्नातकोत्तर कार्यक्रम संयोजक केशवराज भट्टराई ज्यूमा र अनुसन्धान विभागका प्रमुख श्री गणेश प्रदाद दाहाल ज्यूलाई हार्दिक कृतज्ञताज्ञापन गर्दछु साथै यस विभागका र क्याम्पसका सम्पूर्ण आदरणीय गुरु ज्यूहरू प्रति आभार प्रकट गर्दछु । मलाई यो अध्ययनका लागि आवश्यक पर्ने सन्र्दभ सामग्रीहरू उपलब्ध गराई सहयोग गर्नुहुने सुकुना बहुमुखी क्याम्पस पुस्तकालयका देवराज गिरी लगायत पुस्तकालय परिवारलाई हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । अध्ययनको क्रममा तथ्याङ्क एवं सूचना उपलब्ध गराएर सहयोग पुऱ्याउनु हुने नमूना छनोटमा परेका सम्पूर्ण व्यक्तिहरूप्रति हार्दिक धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु । साथै अध्ययनको क्रममा अमूल्य सहयोग र सुझाव दिने मेरा बुबाआमा लगायत परिवारको सम्पूर्ण सदस्यहरू लगायत सम्पूर्ण मित्रहरू प्रति पनि आभार व्यक्त गर्दछु ।

अन्त्यमा यस शोध पत्रलाई कम्प्युटर टाइप गरी विशेष सहयोग पुऱ्याउने मोर्डन कम्प्युनिकेशन एण्ड कम्प्युटर सेन्टरलाई पनि धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

मिति : शशी कला तुम्बापो

शोधसार

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र संकाय सुकुना क्याम्पस स्वास्थ्य तथा जनसंख्या विभाग अर्न्तगत एम्.एड् दोस्रो वर्षको जनसंख्या शिक्षा विषयको परिपूर्तिको लागि **किशोरावास्थाका (१५-१९) विवाहित महिलाहरूमा देखा पर्ने प्रजनन् स्वास्थ्य समस्याहरू** शीर्षकमा तयार पारीएको अनुसन्धानमा समुदायमा किशोर अवस्थामा नै विवाह गर्नुपर्ने कारण सम्बन्धि पत्ता लगाउनु, किशोर अवस्थाका विवाहित महिलाहरूको शैक्षिक तथा आर्थिक अवस्था र त्यसले प्रजनन् स्वास्थ्यमा पारेको समस्याहरूको पहिचान गर्न र किशोर अवस्थामा बनेका आमा र वच्चाको स्वस्थ्य अवस्था पहिचान गर्ने उद्देश्यहरू राखीएको छ ।

प्रस्तुत अध्ययनमा यो अध्ययनमा शिवसताक्षी नगरपनलीका वडा न. ७ झापामा बसोबास गर्ने ३२० जना मलिाहरूमध्ये किशोरावस्थामै सुत्केरी भइसकेका जम्मा २७० जना महिलाहरूलाई यस अध्ययनको नमुनाको रूपमा लिइएको छ । यसका लागी सम्भावना रहित नमुना छनोट विधि अन्तर्गत उद्देश्यमुलक नमुना छनोट विधिलाई अबलम्बन नमुनाको आकारको रुपमा लिइएको छ भने आवश्यकता अनुसार तथ्याङ्क संकलन कार्यमा प्राथमिक र द्वितिय दुवै स्रोतको प्रयोग गरी प्राप्त तथ्याङ्कहरूलाई आवश्यकता अनुसार तालिकीकरण र विभिन्न चित्रमा प्रस्तुत गरी व्याख्या विश्लेषण गरिएको छ ।

य अध्ययनमा अध्ययन क्षेत्रका २७० जना विवाहित किशोरी (१५-१९) महिलाहरू मध्ये १४ देखि १५ वर्ष भित्र विवाह गर्नेहरूको संख्या ३५ जना (१२.९६%)पाइयो । अध्ययनका क्रममा अध्ययन क्षेत्रका १६ देखि १७ वर्षको उमेरमा नै विवाह गर्ने महिलाहरूको संख्या १६० जना (६६.६६%)पाइयो । एवम् क्रममा अध्ययन क्षेत्रका १८ देखि १९ वर्षको उमेरमा विवाह गर्ने ५५ जना (२०.३७%) रहेको पाइयो । १२ वा सो भन्दा कम उमेरमा विवाह नभएको पाइयो । अध्ययन क्षेत्रको प्राप्त तथ्याङ्कलाई हेर्दा विवाहको निर्णय सम्बन्धी आफू खुसी विवाह गरेको भन्ने उत्तर दिने १५५ जना (५७.४०%) पाइयो भने आफू खुसी विवाह नगरेको भन्ने ११५ जना (४२.५९%) बाट प्राप्त भएको थियो । अध्ययन क्षेत्रको प्राप्त तथ्यांकलाई हेर्दा चाडो विवाहको कारण परिवारको दबाबको कारण भने उत्तर दिने ८४ जना (३०.३७%) पाइयो । त्यसैगरी प्रेममा परेर भन्नोमा १२० जना (४४.४४%) बाट प्राप्त गरिएको थियो । सँगैको साथीको छिटो विवाह भएर भन्नेमा ६४ जना (२३.७0%) त्यसैगरी संख्या ४ जाा (१.४८%) राम्रो पाइयो ।

अध्ययन क्षेत्रका किशोरीहरूमा परिवार नियोजनको ज्ञान सम्बन्धी १९४ जना (७१.८५%) लाई सामान्य बुझाई रहेको र ७६ (२८.१४%) लाई खासै ज्ञान नभएको पाइयो । परिवार नियोजनको अस्थायी साधान डिपोप्रोमेरा प्रयोग गर्दछु भन्ने ३९ जना (६०%) खाने चक्की (पिल्स) भन्ने १२जना (१८.४४६%) अन्य भन्ने उत्तरमा १५ जना (२१.५३%) बाट उत्तर प्राप्त भएको थियो । परिवार नियोजनको साधान प्रयोग नगर्नुका कारण सहज तवरले प्राप्त नभएर भन्ने ७९ जना (३३.६५%) परिवार नियोजनका साधान थाहा नभएर भन्ने ३३ जना (१६.०९%) चाँडै बच्चा हुर्काउन परिवार नियोजनको साधान प्रयोग नगरेको भन्ने उत्तर ५८ जना (२८.२९%) बाट प्राप्त भयो । त्यसैगरी परिवारको दबाबले परिवार नियोजनको साधन प्रयोग नगरेको भन्ने उत्तरमा ४५ जना (२१.९५%) बाट प्राप्त भएको थियो भने यसलाई समाधान गर्न किशोर किशोरी मैत्री वातावरण निर्माण गर्न यसका सरकारी तथा गैहसरकारी संस्थाहरू, स्वास्थ्य विभाग, स्वास्थ्य संगठन, किशोरी सुत्केरी पहिचान जस्ता विषयमा व्यापक चेतनामूलक कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्न आवश्यक देखिन्छ । सुत्केरी अवस्थामा पौष्टिक आहारमा नियमितताको आवश्यकता महसुस गरी निरन्तरता दिनुपर्ने देखिन्छ । गर्भ तथा सुत्केरी आवस्थामा शारिरीक स्वास्थ्य प्रति ८ सरसफाइ प्रति प्राथमिकता दिने गर्नु पर्दछ । गर्भवती तथा सकुत्केरी महिलालाई गर्भ जाँच, सुत्केरी सम्बन्धी परार्म्श जस्ता कुरा गर्नमा परिवारका सदस्यहरूले पूर्ण रुपमा सहयोग गर्नु पर्ने जस्ता सुझाव पेश गरिएको छ ।

विषय सूची

शीर्षक	पृष्ठ नं.
घोषणा पत्र	I
सिफारिस पत्र	II
स्वीकृतिपत्र	III
कृतज्ञताज्ञापन	IV
शोधसार	V
विषयसूचि	VII
तालिका सूची	IX

परिच्छेद : एक
परिचय

१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि	१
१.२ समस्याको कथन	५
१.३ अध्ययनको उेदश्य	५
१.४ अनुसन्धानात्मक प्रश्नहरू	६
१.५अध्ययनको महत्व	६
१.६ अध्ययनको परिसीमा	७
१.७ संक्षिप्त शब्दहरूको परिभाषा	७

परिच्छेद : दुई
सम्बन्धित साहित्यको पुरनवलोकन र अवधारणात्मक ढाँचा

२.१ सैद्धान्तीक साहित्यको पुनारावलोकन	९
२.२ सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन	११
२.३ पुनरावलोकनको उपदेयता	१७
२.४ अवधारणत्मक ढाँचा	१९

परिच्छेद : तीन

अध्ययन विधि

३.१ अनुसन्धान ढाँचा	२१
३.२ अध्ययनको जनसङ्ख्या	२१
३.३ नमुनाको आकार र नमुनाको छनोट प्रकृया	२१

३.४ अध्ययन क्षेत्रको परिचय २१
३.५ तथ्याङ्क संकलन साधन २२
३.६ तथ्याङ्क संकलनका साधनको बैधता २२
३.७ तथ्याङकको व्याख्या र विश्लेषण प्रकृया २२

परिच्छेद : चार

नतिजाको व्याख्या एव विश्लेषण

४.१ किशोरअवस्था नै विवाह गर्नै पर्ने कारण पत्ता लगाउन २३
४.१.१ विवाह गरेको उमेर सम्बन्धी विवरण २४
४.१.२ चाँडो विवाहको कारण सम्वन्धी विवरण २५
४.१.३ समुदायमा विवाह बढी हुने उमेर सम्वन्धी विवरण २५
४.१.४ विवाहको निर्णय सम्वन्धि विवरण २६
४.१.५ विवाहको कानुनी ज्ञान सम्बन्धी विवरण २७
४.१.६ परिवारको आम्दानीको मुख्य स्रोत सम्बन्धी विवरण २९
४.२ किशोरावस्थाका विवाहित महिलाहरूको शैक्षिक तथा आर्थिक अवस्था र त्यसले ३०
प्रजनन स्वास्थ्यमा पारेको समस्याहरूको पहिचान गर्नु ३०
४.२.१ प्रथम गर्भधारण भएको उमेर सम्बन्धी विवरण ३१
४.२.२ चाँडो गर्भधारण हुनुको कारण सम्बन्धी विवरण ३१
४.२.३ परिवार नियोजनको ज्ञान सम्वन्धी अवस्था ३२
४.२.३.१ परिवार नियोजन साधन प्रयोगको अवस्था ३२
४.२.३.२ परिवार नियोजनका अस्थायी साधनको प्रयोगको अवस्था ३२
४.२.४ गर्भवती परीक्षण सम्बन्धी विवरण ३३
४.२.४.१ गर्भपरीक्षण नगराउनुको कारण सम्बन्धी विवरण ३५
४.२.५ गर्भावस्थामा देखा परेका समस्याको विवरण ३५
४.२.६ गर्भवती अवस्थामा आइरन चक्कि र क्याल्सिमय चक्कि सम्बन्धी विवरण ३७
४.२.७ गर्भवती अवस्थामा खाएको पौष्टिक खाद्यन सम्बन्धी विवरण ३८
४.२.८ सुत्केरी गराएको ठाउँ सम्बन्धी विवरण ३८
४.२.९ प्रसुती वा सुत्केरी भएको किसिम सम्बन्धी विवरण ३९
४.२.१० प्रसुति पश्चात स्वास्थ्य जाँच गराएको स्थान सम्बन्धी विवरण ४०

४.२.११ बच्चा जन्मेपछि देखा परेको समस्याको विवरण ४१
४.३ किशोर अवस्थाका आमा र बच्चाको स्वास्थ्य अवस्था पहिचान गर्नु ४२
४.३.१ परिवारमा १ वर्षे भन्दा कम उमेरमा नै शिशुको मृत्यु सम्बन्धी विवरण ४२
४.३.३ आफ्नो दुध मात्रै खुवाएको समयको अवधि ४४
४.३.२ बच्चालाई गराइने स्तनपानको पटक सम्बन्धी विवरण ४५
४.३.४ गर्भवती भएको बेलामा लगाईने खोप सम्बन्धी विवरण ४७
४.३.५ बच्चालाई लगाएको खोपको स्थिति ४७
४.३.६ बच्चालाई जुकाको औषधि, भिटामिन ए र पोलियो थोपा खुवाएको विवरण ४८
४.४ प्राप्ति ४९

परिच्छेद पाँच

निष्कर्ष र सुझाव

५.१ निष्कर्ष ५५
५.२ सुझावहरू ५६
५.२.१ नीतिगत तहका लागि सुझाव ५६
५.२.२ अभ्यास तहका लागि सुझाव ५७
५.२.३ अनुसन्धान तहका लागि सुझाव ५७
सन्दर्भसुची

तालिका सूची

क्र.स.	शीर्षक	पृष्ठ संख्या
१.	चाँडो विवाहको कारण सम्वन्धी विवरण	२५
२.	समुदायमा विवाह बढी हुने उमेर समूह	२६
३.	परिवारको आम्दानीको मुख्य स्रोत सम्बन्धी विवरण	२९
४.	चाँडै गर्भधारण गर्नुका कारण सम्बन्धी विवरण	३१
५.	अस्थायी साधान प्रयोगको अवस्था	३२
६.	परिवार नियोजनका साधान प्रयोग नगर्नुका कारण सम्बन्धी विवरण	३३
७.	गर्भपरीक्षण सम्बन्धी विवरण	३३
८.	गर्भपरीक्षणको पटक सम्बन्धी विवरण	३४
९.	गर्भ परीक्षण नगराउनुको कारण सम्बन्धी विवरण	३५
१०.	गर्भावस्थामा देखा परेको समस्या सम्बन्धी विवरण	३६
११.	गर्भवती अवस्थामा खाएको पौष्टिक खाद्यन्न सम्बन्धी विवरण	३९
१२.	सुत्केरी गराएको स्थान सम्बन्धी विवरण	४१
१३.	बच्चा जन्मेपछि बच्चा देखा परेको समस्याको विवरण	४३
१४.	एक वर्ष भन्दा कम उमेरमा नै शिशुको मृत्यु भएका परिवारिक विवरण	४६
१५.	बच्चालाई गराइने स्तनपानको पटक सम्बन्धी विवरण	४७
१६.	गर्भवती भएको बेला लगाइने खोप सम्बन्धी विवरण	४७
१७.	बच्चाले लगाएको खोपको स्थिति	४८

चित्र सूची

क्र.स.	शीर्षक	पृष्ठ संख्या
१.	बिबाह गरेको उमेर सम्बन्धी विवरण	२४
२.	विवाहको निर्णय सम्वन्धि विवरण	२७
३.	विवाहको कानुनी उमेरको ज्ञान सम्बन्धी विवरण	२८
४.	महिलाको वैवाहिक कानुनी उमेर सम्बन्धी ज्ञान	२८
५.	प्रथम गर्भधारण भएको उमेर सम्बन्धी विवरण	३६
६.	गर्भावस्थामा देखा परेका समस्याको विवरण	३७
७.	गर्भावस्थामा आइरन चक्की र क्यालसियम क्याप्सुल सम्बन्धी विवरण	३८
८.	प्रसुती वा सुत्केरी भएको किसिम सम्बन्धी विवरण	४०
९.	प्रसुति पश्चात स्वास्थ्य जाँच गराएको स्थानको विवरण	४१
१०.	परिवारमा १ वर्षे भन्दा कम उमेरमा नै शिशुको मृत्यु सम्बन्धी विवरण	४२
११.	बच्चाको मृत्यु हुनका कारणहरूको विवरण	४३
१२.	आफ्नो दुध मात्र खुवाएको समयको अवधि	४४
१३.	बच्चालाई आमाको दुधको अतिरिक्त अन्य थप खानेकुराको विवरण	४५
१४.	बच्चालाई जुकाको औषधि, भिटामिन ए र पोलियो थोपा खुवाएको विवरण	४८
१५.	बच्चालाई जुकाको औषधि, भिटामिन ए र पोलियो थोपा खुवाएको विवरण	४९